

O`ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O`RTA MAXSUS
TA`LIM VAZIRLIGI

AL-XORAZMIY NOMLI URGANCH DAVLAT UNIVERSITETI

PEDAGOGIKA FAKUL`TETI

“PEDAGOGIKA VA PSIXOLOGIYA” KAFEDRASI

SALAEVA NAVBAHOR

“PSIXOLOGIYA TARIXI”

MA`RUZA MATNLARI

URGANCH 2013Y.

Mazkur ma`ruza matnlari to`plami “Pedagogika va psixologiya” ta`lim yo`nalishi talabalari uchun mo`ljallangan psixologiya tarixi fanini o`rganish psixologiya fanining ilmi va amaliy ahamiyatga ega bo`lgan shaxs va shaxsga xos bo`lgan psixik jarayonlar, xususiyatlar va empirik yo`nalishdagi ma`lumotlarni tahlil qilishga qaratilgan.

Tuzuvchi:

N. Salaeva -Psixologiya fanlari
nomzodi katta o`qituvchi.

Muharir:

Sh.Ismoilova - p.f.n.dost.

Taqrizchi:

A.Xudayberganov . Ur DU dotsent.

1-Mavzu . Psixologiya tarixi fanining predmeti, maqsad va vazifalari.

Reja:

- 1.Psixologiya tarixi fanining predmeti.
- 2.Psixologiya fanini tarixini o`rganish metodlari.
- 3.Psixologiya tarixi fanining vazifalari.
- 4.Psixologiya fanini paydo bo`lish tarixi.

Har bir fan o`zining tarixiga egadir. O`rgatilayotgan har bir nazariy qarashlarni o`ziga xos bo`lgan tarixini o`rganish zarur.

Fanning tarixini bilish hozirda oldinga qo`yilgan maqsadini to`la yechishga imkon beradi va katta ahamiyatni kasb etadi. Faylasuf Arastu “eksperimental va nazariy psixologiyani talqin qilish uchun, shunday qiyoslash o`tkazish zarurki, bu yerda hozirgi kun muammolarini ko`raylik va tarix bilan muloqatga kirishaylik” deb takidlaydi. Tarixga nazar solib yangilik yaratish psixologiya fanini yangi qirralarini ochib beradi. Psixik xususiyatlar va jarayonlar to`g`risida barcha ilmiy qarashlarni o`rganishda empirik ma`lumotlarni shartli ravishda yo`nalishlarga ajratish lozim.

Psixologiya tarixi shaxsning o`ziga xos bo`lgan psixik xususiyatlari, g`oyalari, dunyoqarashi, rivojlanishi va takomillashish qonuniyatlarining psixik mexanizmlarini o`rganadi. ma`naviy va ilmiy ahamiyatga ega bo`lib buyuk allomalar, faylasuflar, olimlar va shaxslarning hayoti, qarashlari, ilmiy yo`nalishlarni, g`oyalari o`rganiladi.

Psixologiya tarixi fanini o`rganishda psixik haqiqiylik emas, balki tasavvurlar o`rganilgan har bir davrda o`ziga mos bo`lgan.

Fanini ruvojlantirish jarayonida bu tasavvurlar juda qadimdan mavjud ekanligi aniqlangan va ular 319 yo`nalishga ajratilgan. Birinchi, halb haqida fan ekanligi, ikkinchisi-ong haqidagi fan, uchinchi faoliyat haqidagi fandır

Psixologiya to`g`risida ta`limotlarni haqiqiylik darajasini belgilaydigan mezon ilmiy qarashlarni bir-biridan farqlari bo`lib, ular ba`zida umuman tan olinmas edi. Psixologiya fani rivojlanishida ahamiyati kasb etadigan yutuq va kamchiliklari yangi haqqoniy psixologiya qarashlarni keltirib chiqarar va shu davrga mos ravishda tahlil qilingan.

Psixologiya tarixini o`rganishda empirik ma`lumotlar katta ahamiyat kasb etadi.

Barcha qo`llaniladigan tarixi fanini o`rganishda qo`llaniladigan arxiv materiallari, intervyu, suhbatlar, biografik, avtobiografik uslublar keng qo`llaniladi. Har bir uslubning o`ziga xos tomonlari tahlil qilinganida har bir darslik o`ziga xos xususiyatlari inobatga olinadi va tarixan baho berish shartlariga buy sunadi.

Psixologiya tarixi faning vazifalari. Psixologiya fanini paydo bo'lishida hozirgi kungacha barcha ilmiy qarashlar, bilimlar nazariy qarashlar, faylasuflar va psixologlar asarlari asosiy manbaa hisoblanadi .

Psixologiya rivojlanishda- tibbiyot, ta'lim, tarbiya, yuridik amalyot, amalyot katta o'rin egallaydi. Psixologiya fani rivojlanishida boshqa fanlarning ahamiyati katta bo'lib ular bir -biriga bog'liqdir. Psixologiya tarixi boshqa fanlar tarixi singari, va ma'zmondor bilimlar sohasidan iborat.

Psixologiya tarixi - u avvalo insoniyat tomonidan hayvonlarga va insonlarga hos bo'lgan psixik hayot xodisalari haqidagi bilimlarni asta -sekin to'planib borish tarixidir.

Insonning o'z-o'zi haqidagi bilimlarni to'plab hamda chuqurlashtirib borishidir.

Biz psixologiya tarixi bilan tanishar ekanmiz, inson va hayvonlar psixik hayotini o'rganishga bo'lgan intilish kishilar hayotining har -xil tarixiy bosqichlarida, ularning qanday nazariy va amaliy e'htiyojlar bilan taqazo qilganligini, ba'zi bir ma'lumotlar , ya'ni psixik hodisalar qay tarzda kashf qilingan, qaror topgan va aniqlanganligini, ular qanday tushuntirilganligini, ularning ba'zi qonuniyatlari qanday tushuntirilganligini, ularning ba'zi qonuniyatlari qanday ochilganligini bilib olamiz. Bunda tashqari psixologiya tarixi tarixiy hayotning har xil bosqichlarida, fan va madaniyatning umumiy taraqqiyoti munosabati bilan psixologik bilimlar sohasi qanday kengayib borganligi hamda dastlab yakkayu-yagona bo'lgan psixologiya qay tarzda taraqqiy etib, butun bir psixologiya fanlari sistemasi darajasiga ko'tarilganligi haqida kam ma'lumot beradi.

Psixologiya tarixida psixikani yanada chuqur va aniq bilish imkoniyatini beradigan , psixologiya fani taraqqiyotiga ko'maklashadigan foydali ilmiy tekshirish metodlarining izlanilishi va yaratilishi katta o'rin tutadi.

Psixologiya hech qachon ajralgan fan bo'lmagan : u hamisha boshqa bilim sohalari bilan bog'liq holda taraqqiy etib borgan. Umum fan taraqqiyoti tarixida u bog'lanishlar kengaydi va chuqurlashdi. Boshqa fanlarning yutuqlari psixologiya taraqqiyotiga qanday ta'sir ko'rsatganligini bilim sohaslarining taraqqiyotida psixologiyaning roli qay darajada bo'lganligini, psixologiyaning ilmiy yutuqlari praktikada qanday tadbiiq qilinganligini kuzatib borish juda qiziqarlidir.

Psixologiyaning butun tarixi (shuningdek, filosofiya tarixi) davomida idializm bilan materializm o'rtasida kurash ketgan. Bu kurash psixologiyaning mohiyatini turlicha tushinishda hamda psixologiya predmetini tushinishda ifodalangan. Shuning uchun, psixologiya fani sistemasini o'zi ham, uning metodlari, ma'zmuni va vazifalari ham turlicha talqin qilingan.

Albatta, psixologiya tarixida turlicha qarashlar va yo'nalishlar bo'lishiga qaramasdan, bu fanining predmeti, ya'ni hayvon va insonlarga xos bo'lgan

psixika, psixik hayot birdamligicha qolaveradi. Tarixiy jihatdan psixologiyaning o'rganish predmeti emas, balki shu predmetni tununish, psixik hayot mohiyatini tushunish o'zgarib keldi.

Psixologiya predmetini tushunishdagi muhim o'zgarishlar, yangi psixologik tekshirish metodlarining yaratilishi hamda ularning keng tadbiiq qilinishi, ilmiy falsafiy tafakkurining umumiy yo'nalishi psixologiya fanining tarixiy taraqqiyotidagi xususiyatlarini belgilab berdi.

Mavzu -2: Psixologiya qalb (ruh) haqidagi fan.

Reja:

1. Ruh haqidagi ilk tasavvurlar.
2. Falsafa fanining paydo bo'lishi.
3. Platonning ruh va qalb haqidagi qarashlari.
4. Aristolelning ta'limoti.
5. O'rta asr psixologiyasi.

Qadimgi grek faylasuflarining talimotiga ko'ra, dunyoning asosida qandaydir bitta moddiy narsa yotadi. Ularning fikricha, inson dunyoning bir qismi sifatida shu moddadan tashkil topadi.

Masalan, Falesning (624-547) yillar ta'lim berishicha, butun mavjudotning shu jumladan, inson tabiatining ham asosi suvdur. Inson ruhi va ruhiy hayoti par (bug') shaklida tasavvur qilingan. Anaksimenes (e.a. 588-525y) butun mavjudot zichlashish va siyraklashish qobiliyatiga ega bo'lgan havodan tashkil topgan, deb ta'lim beradi. Ruh bu juda siyraklashgan havodir deydi u.

Geraklit- Tyomniy (e.a. 544-483y) tabiatning asosi o't (olov)dir deb hisoblagan. "Hamma narsa olovdan paydo bo'ladi va yana hamma narsa olovga aylanadi". Butun dunyo, alohida narsalar, shuningdek inson ruhi ham olovdan kelib chiqadi deydi u.

Geraklitning fikricha, ruh- bu dunyoning abadiy harakatlanadigan va o'zgarib turadigan asosining - olovning o'tkinchi holatlarining biridir. Hamma narsaning asosi tuproq- uning zarrachalaridir deb hisoblagan mutafakkirlar ham bo'lgan.

Empedokl (Sitsiliya orolidan, 483-423y) "Tabiat haqida" degan poyemaning avtori bo'lib bu dunyoning asosida qandaydir bitta stixiya (suv, havo, tuproq yoki olovdan bittasi) emas, balki to'rttala stixiyaning hammasi, ya'ni suv, havo, tuproq yoki olov yotadi deb ta'lim bergan.

Falsafa fanida ruh haqidagi ilk nazariy qarashlar. Platonning idealistik qarashlari. Arastu halb to'g'risida. Antiq psixologiyaning rivojlanish bosqichlari.

Ong psixikaning asosiy kriteriyasi ekanligi to'g'risida. Dekartning ilmiy qarashlari. Halb va ruh, tana to'g'risidagi ta'limot. Tafakkur substantsiyasi. Spinoza psixologiyasi. Effekt holatlar. Insonning individual farqlanishlari.

Platonning ruh va qalb haqidagi qarashlari, Platon (427-347) bilan Demokritlar deyarli bir vaqtda yashadilar va ijod etdilar. Bular quldorlik aristokratiyasi mafkurasining namoyondalari edilar. Platon jon va tan mutlaqo har xil, hatto qarama-qarshi bo'lgan ikkita mohiyatidir, deb ta'lim berganlar. Tana moddiydir, uni tashqi sezgi organlari bilan idrok qilish mumkin: uni ko'rish va sezish mumkin, u fizik jismdir.

Jon moddiy emas, balki ruhiydir: uni sezgi organlari yordami bilan idrok qilish mumkin emas. U tanaga qarama-qarshi bo'lib, fizik jism emas, balki metafizik, sezib bo'lmaydigan narsadir. Jon moddiy dunyoga emas, balki boshqa ideal dunyoga, haqiqatdan yashayotgan ideallar (g'oyalar), "obrazlar" dunyosiga taaluqlidir. Jon inson tanasiga o'sha dunyodan kelib qo'shiladi. Uning tana bilan birga bo'lishi vaqtinchalikdir, tana o'lishi bilan jon yana ideal dunyoga qaytib ketadi.

Yerdagi hayot davomida jon tanaga mahkum etilgan, u zindondagi narsa kabi, doimo ideallar dunyosiga chiqib ketmoqchi bo'lib, intilib turadi. O'z ongini oshirish yo'li bilan shu dunyo haqidagi eslash insonga haqiqiy demak, Platon fikricha, haqiqiy bilimning birdan-bir manbai-ideallar dunyosidir. Bizning atrofimiz dunyosini sezishimiz va idrok qilishimiz esa, faqatgina o'zgarib turadigan beqaror hodisalar haqida bilim beradi, holos. Biroq jonning (ruhning) ideal holda namoyon bo'lishi ko'pchilik kishilarda to'silib turilishi va moddiy tanaga bo'ysundirilishi mumkin. Oqibatda, jon ideallar dunyosini go'yo esdan chiqarib, materiyaga farq bo'lmog'i mumkin.

Shuning uchun ham yer yuzidagi hayot sharoitlarida inson joni, materiyaga qanchalik farq bo'lishi darajasiga qarab, go'yoki 3 qismga bo'linadi. Har bir kishida ularning har biri har xil darajada namoyon bo'ladi.

Jonning qaysi qismi ustun chiqishiga qarab, kishining har xil individual xususiyatlari hayotining yo'nalishi, harakteri, mayl va qobiliyatlari paydo bo'ladi.

Qadimgi grek materialistlari, shuningdek idealist Suqrot va Platonlar ham o'zlarining psixologik qarashlarini yozib sistemali bayon qilingan mukammal asar sifatida qoldirmaganlar.

Ularning bu fikrlari asosan ayrim-ayrim mulohazalar tariqasida saqlanib qolgan. Platonning psixologik fikrlari esa har xil falsafiy asarlarida-diologlarida saqlangan.

Greklar filasoflaridan birinchi bo'lib ruh va ruhiy faoliyat haqida sistemali ta'limot yaratgan kishi Aristotel (384- 322y) bo'lgan. Aristotel Platonning shogirdi bo'lib uning ta'limotiga tanqidiy yondashgan ta'rifiga ko'ra, Aristotel o'z falsafiy ta'limotida idealizm bilan materializm o'rtasida ikkilanib qolgan.

Aristotel ruh tana bilan uzviy bog'langan, deb hisoblaydi. Lekin uning fikricha ruh moddiy, jismiy har bir narsa emas.

Aristotel jon (ruh)ning uch qismi haqida Platon ta'limotidan farq qilib, uch xil jon (ruh) haqida vegetativ, sezuvchi va aqilli ruh turlari haqida ta'limot yaratdi. Vegetativ ruhning faoliyati ovqatlanishda va ko'payishda ifodalanadi. Ruhning bu turi o'simliklarda, hayvonlarda, insonlarda ham bo'ladi. Hayvonlarda ham insonlarda ham bo'ladi. Sezuvchi ruhning faoliyati sezgi va hislarda xotira va tasavvurlar sezuvchi ruhning faoliyati sezgi va hislarida, xotira va tasavvurlarda namayon bo'ladi. Ruhning bu turi hayvonlarda ham insonlarda ham bo'ladi. Aqlli ruhning faoliyati tafakkurda, bilimda va ixtiyoriy harakatlarda yuzaga chiqadi.

Aqlli ruh faqatgina insonlarga xosdir. Shu aqliy insonning ruh va uni faoliyati haqidagi mulohazalar Aristotel psixologiyasida asosiy o'rin tutadi. Uning fikricha bu ruhiyatning mohiyati yashirin, ilmiy yo'l bilan bilib bo'lmaydigan botir kuchdan iborat. "Ruh haqida aniq tushuncha berish-deydi Aristotel, -har jihatdan haddan tashqari kiyinish, ruh bu jism emas, balki o'shanga xos bir narsadir. U mavhum tushunchadir". Aristotelning fikricha aqlli ruh ilohiy yo'l bilan paydo bo'lgan: u tanadan tashqarida ham yashay oladi. Tana o'lgandan keyin "Aqlli ruh ilohiy ruh bilan qo'shilib ketadi".

Aristotel ruh va tananing o'zaro munosabati masalasiga katta e'tibor bergan. "Ruh deydi u o'z tabiatiga ko'ra hukmron asosdir, tana esa tobe narsadir". Forma materiyaga nisbatan qanday bo'lsa, ruh ham tanaga nisbatan xuddi shunday. U hayotga ma'no va yo'nalish beradi. Ruh ta'sir qiladi va harakatlantiradi, tana esa ta'sirlanadi va harakatga keladi. U ruhning birlamchiligi haqidagi umumiy tezisni quyidagi so'zlarda ifodalagan: "ruh tirik tananing sababi va manbaidir".

Aristotel ruhning mohiyati va uning tana bilan o'zaro munosabati haqida bu o'ziga xos fikrlar bilan birga berdik birinchi bo'lib, o'z-o'zidan kuzatish mumkin bo'lgan ruhiy hodisalarni tasvirlab yozgan va klassifikatsiyalashtirilgan. Uning psixologiyasida hozirgi zamon psixologiyasiga asos bo'lgan ko'pchilik tushunchalarni uchratish mumkin, Chunonchi: tashqi beshta sezgi va sezgilar haqidagi, ixtiyoriy va ixtiyorsiz protsesslar haqidagi, tasavvur assotsiatsiyalar haqidagi, tafakkur haqidagi, tushunchalar va xulosa chiqarishlar va hokozalar haqidagi ta'limot yaratdi.

Aristotel, inson sezgilari tashqi moddiy qo'zg'ovchilar ta'siri tufayli hosil bo'ladi degan fikrni takidlagan. Tafakkur haqidagi ta'limotda u Platonning umumiy va mavhum tushuncha-ideal narigi dunyodan kelib chiqqan degan ta'limotini inkor qildi.

Aristotel tushunchalarida ifodalangan umumiylik yakka narsalardan tashqarida yoki yakka narsalardan avval o'zi bor bo'lgan emas, balki yakka narsalarni o'zida bo'ladi, degan ta'limotni ilgari surdi.

Qadimgi Grek filiasoflari birinchi bo'lib mantiqiy tafakkur formalarini mukammal sistemasini ishlab chiqdi.

Shunisi diqqatga sazovorki, Aristotel psixik xodisalarni tasvirlar va analiz qilar ekan, organizmdagi ruhiy va fizik (fiziologik) xodisalar o'rtasidagi

boqlanishlarni izladi. Uni psixologiya masalalarni hal qilishdagi materialistik tendensiyallari mana shunda ko`rinadi.

Platon bilan Aristotel' yaratgan ruh haqidagigi talimot o`rta asrlarda-Sharqda

ham, g`arbda ham hukmron bo`lib qoldi. Psixologiyadagi bu oqim keyinchalik (XVIII asrda) metofizik yoki ratsionalistik psixologiya deb nom oldi.

Bu psixologiya shuning uchun ham metofizik deb ataladiki, uning tekshirish predmeti bo`lgan ruh, psixik protseslar-fizik hissiy dunyo chegarasidan tashkil qilgan mavjud mohiyati, ayrim jisimiy bir narsa deb tushuntiriladi.: shuning uchun ham rotsionalistik deb ataladiki, uning tekshirish tajribadan ajratilgan faqat guruh mulohazadan iborat edi.

O`rta asr mutafakkirlarning ruh va ruhiy hayot haqidagigi masalalarga qaratilgan edi. Shuningdek o`rta asr mutafakkirlari iroda masalasiga alohida e`tibor berdilar.

Masalan: Avgustin Iponniskiy (353-430y) birinchi bo`lib kishining boshqa ruhiy qobiliyatlari orasida irodaning muhim ahamiyatga ega ekanligi haqidagi fikr yuritilgan. Irodaning ta`limoti juda yaqqoldir. Uning aytishicha, iroda aqldan ham yuqori turadi. Butun o`rta asr tarixi maboynida, undan keyingi vaqtlarda ham filosofiya va psixologiyada irda erkinligi haqidagi tortishiv juda katta o`rin egalladi. Bu masala bo`yicha V-asrdayoq ikkita oqim - indeterminizm paydo bo`lgan.

Deterministlar (lat, diterminare-belgilamoq) inson irodasi ham, dunyodagi hamma narsalar singari, sababiyat qonuniga bo`ysunadi, binobarin, insonning barcha irodaviy qarakatlari ham erkin emas, balki zarurat bilan o`z sabablari bilan belgilanada deb ta`lim beradilar.

Indeterministlar, aksincha, inson irodasi va uning katta harakatlari har qanday sababiyatdan holi erkin hamda zaruriyatga bog`liq emas, deb ta`lim berdilar.

Realistlar umumiy tushunchalar ("Universalilar" o`sha vaqtda shunday deb atalardi) real, ob'yektiv holda mavjuddir va inson aqlida yakka narsalarga bog`liq bo`lmagan holda aks etadi, deb davo qiladilar.

Anzel'm Kenterberiyский (1033-1109y) va shompalik Vil'gelm (1121-1170y) lar realizmni eng ko`zga ko`ringan vakillari edi.

Naminalistlari (lat. nominale-nom, ot) umumiy tushunchalarni faqat yakka predmetlarning normallaridir, deb hisoblar edilar. Naminalistlarning ta`limotida ba`zi bir o`rta asr mutafakkirlarining materialistik tendensiyallari ham ifodalangan.

Mavzu-3: XVII-XVIII asrlarda psixologik ta'limotlar.

Reja:

1. Reflekslar haqida tushuncha.
2. Assotsiativ jarayonlar haqida tushuncha.
3. F. Bekon, Spinoza, Gobbs va Dekart ta'limotlari.
4. XVIII asrlarda empirizm va assotsianizm rivojlanishi.
5. Gartli va Yum ta'limotlari.

F. Bekon, Spinoza, Gobbs va Dekart ta'limotlari tabiri bilan aytganda, F. Bekon "ingiliz materializmining va umuman tajriba fanlarining" asoschisidir. Bekon, avvalo shuning bilan mashhurki, o'rta asr sxolastik filofiyasini qattik tanqid qildi va ilmiy bilimning yangi yo'llarini belgilab berdi. Bekon ta'limotiga ko'ra, fan, birinchi navbat da atrofdagi tabiatni, uning ba'zibir xodisani qonunlarini o'rganish bilan shugullanmogi zarur. Bekon ratseonalistik deduktiv metodni hamda befoyda deb inkor qildi va tajribaga asoslangan induktiv metodni asoslab berdi. Bekon ruhni ikkiga bo'ldi: Aqliy va qissiy ruhlar. Birinchi iloxiy nafasdan kelib chiqadi. Ikkinchisi moddiy bo'lib, barcha organik mavjudodlarga qosdir. Xoyvonlarning tanasi xissiy ruh organidir, insonda esa tana aqliy ruh organi bo'lib qizmat qiladi.

Bekonning ta'limotiga ko'ra hissiy ruh moddydir, lekin issiklik bilan siyraklanishi natijasida ko'zga ko'rinmaydigan bo'lib qolgan, u suyuqlikka o'xshash bo'lib, o'z tabiatiga ko'ra havo va o'tga yakindir.

Bekon Fizik olim qonuniyatlarini inson psixik hayotiga ko'chirish psixikani tajriba va kuzatish yo'li bilan o'rganish mumkin, deb taxmin qildi.

Bekonning fikricha, "birinchi psixik eliment" tasavvurdir. Bekon ning tasavvurlar mexanikasi haqidagigi fikrlarini boshka bir ingiliz filof-materialisti Gobbs yanada mufassaliroq rivojlantirdi.

Psixologik xodisalarining o'zi maddiy tartibdagi faktlardir. Ularning rivojlanishi nutqning rivojlanishi bilan boqliqd. Gobbs yangi materialistik psixologiyaning asoschisidir.

XVIII- asrning ikkinchi yarimida ingiliz psixologlari Yum va Gartli har xil psixik xadisalar va elementlar ideya- tassavurlarning yaxlit bulib birlashishini asosiy qonuni sifatida assotsiatsiyalar haqidagi ta'limotni ilgari surdilar.

Assotsiatsiyalar haqidagi bunday ta'limot bir vaqtda ham idealistik, ham materialistik yo'nalishda paydo bo'lli. Idealistik yo'nalishning vakili David Yum (1711-1766) edi. Uning ta'limotiga ko'ra, ongning barcha murakkab xodisa va maxsullari va o'zining "men" ekanligini (o'z-o'zini), o'zaro tashki boqlanishlar - assatsiyalar bilan boqlangan tasavvur birikmalar»

Materialistik oqimning vakillari David Gartli (1705-1757y) va uning uogirdi Djozef Pristli (1733-1804y) edilar. Ular assotsiativ tasavvurlarni miyada fiziologik boqlanishlarga tenglashtirib qo'ydilar. Gartli psixologiya ruhning fizikasi deb qaradi.

Pristli barcha psixik protsesslar miyaning tebranishlari, deb jar soldi. U psixik va inkor qildi va psixologiyaga fiziologiyaning bir kismi deb kiradi.

Assosiyalar va ularning inson psixik faoliyati tarkibidagi muxim roli haqidagigi ta'limot XIX asrda juda keng tarhaldi. Empirik psixologiya ichida "assotsiativ psixologiya" deb atalgan aloqida oqim paydo bo'ldi. Bu oqim XIX asrning uch choragi maboynida xukumron mavkeyini egallab qoldi.

XIX asrda assotsiativ psixologiyaning tarafdorligi Angiliyada Djems Mil (1773-1836y), Djoye Stiyuart mil (1806-1873y), Aleksandr Ben (1850-1909), ham kiritish mumkin.

Assotsiativ psixologiyaning vakillari barcha murakkab psixik protsesslar (xotira, tafakkur va nutk, xayol va iroda) bir xil birlamchi psixik elementlar bo'lgan sezgilardan va ularning nusqasi bo'lgan tasavvurlada xosil bo'ladilar deb davo qiladilar. Assotsiativ psixologiya vakillarining fikricha, nutq va tasavvuridir. Masalan, Ebbengausning aytishicha, nutq -bu "ikki elimentning" mustaxkam assotsiatsiyalar bo'lib qo'shilishidir: Bir tomondan, so'z va gaplarning ularning ma'nolari bilan, ikkinchi tomondan, esa so'z va gaplarning narsalar bilan birikishidir. qayd qilingan ikkala so'z elimentlari ham o'zaro mustaxkam assotsiatsiyalar bilan boqlangan, deb takidlaydi Ebbingaus. Nutq posseslarida, ya'ni fikrining shakllanishida fikrni o'zgalarga bayon qilishda va o'zgalarni fikrini o'zlashtirishda assotsiatsiyativ protsesslar, alohida tasavvurlar, xususan so'zlarning asosiy elementlari bo'lgan harakat (kinestetik) tasavvurlar bilan tovush tasavvurlar o'rtasida boqlanishlar xosil bo'ladi.

Assotsiatsiv psixologiya vakillarining xizmati shkndan iboratki, ular ongning yuksak murakkab protsesslarini, ya'ni tafakkur, nutq va irodalarni tajriba asosida (asosan o'z-o'zini kuzatish yo'li bilan) o'rganishni diqqat markazida tutdilar

Mavzu -4: Psixologiya fanining paydo bo'lishi XX asrda psixologiyada inkirozlar.

Reja:

1. V. Vundt eksperimental psixologiya asoschisi.
2. Psixologiya sohalarining rivojlanishi.
3. Nemis filosoflarining psixika tugrisidagi ta'limotlari.
4. Rossiyada psixologiya fanining tiklanishi.

Ekspirimintol psixologiya taraqqiyotida ayniqsa nemis fiziologi Vil'gel'm Vundt (1832-1920y) ning ishlari katta ahamiyatga yega bo'ldi. Vundtgacha faqat ichki tajribadan va o'z-o'zini kuzatishdan fodalanib kelgan psixologiya faqatgina

tasviriy fan edi. Vundt eksperiment va o'lchash metodlarini zarur deb topib psixologiyani izoxli fanga aylantirishni maqsad qilib qo'ydi.

Vundt birinchi bo'lib Leypsigda eksperimental psixologiya laboratoriyasi tashkil kildi. Oradan kup utmay Berlin shaxrida universitet xuzurida eksperimental psixologiya institutini tashkil kildi.

Vundt shugullangan masalalardan biri usha vaktida astranomlar tamonidan ochilgan dikkatni bir iaktida ikkita bir xil kuzatgichga tuplash mumkin emasligi haqidagi masala edi.

Bu xodisani aniklash uchun Vundt alohida mayatnikni ishlab chikdi. Bu psixologik eksperimentlar uchun birinchi asbob edi. Ilmiy psixologiyani oyokka turgazish uchun Vundt kushimcha vosita sifatida yondosh fanlar ayniksa fiziologiya, astronomiya, etnografiya, tarix va boshka fanlardan olingan ma'lumotlardan foydalanish zaruriyatini ilgari surdi.

Eksperimental metoddan tadbiiq qilinishi psixologiya fani tarakkiyotiga juda unumli ta'sir kursatdi.

Bu metod yordamida oddiy kuzatish yoki o'zqo'zini kuzatish qo'li bilan aniklash keyin bo'lgan yokt butunlay mumkin bulmagan ko'p ma'lumotlar aniqlandi, ayrim psixik potsesslardagi, ayniqsa, sezgilar, idroq, diqqat, xotira sohasidagi, ba'zi bir qonuniyatlar ochilgan.

Eksperimental tekshirishlarning yakunlari, shuningdek eksperimentol metodining usullaridan foydalanish praktik faoliyatining turli sohalarida-o'kuvtarbiya ishlarida meditsinada, mexnatni tashkil qilish va ratsionalizatsiyalashda, sud ishlarida, san'tda juda ko'p foyda keltirdi.

XIX va XX asrlar psixologiya fanining yutuqlari uchun metod bilan birgalikda taraqqiyot prinsipini kiritilishi ham katta ahamiyatga ega bo'ladi. Taraqqiyot ideasi xususan ruh xafidagi ta'limotdagi taraqqiyot ideasi qadimgi zamon mutafakkirlarining ko'pchiligi (Geraflit, Efissk va boshkalar), tomonidan aytilgan ideadir.

Yangi zamonda esa (XVIII-XIX asarlarda) bu idea nazariy jixatdan Fridrix Shelling, Gegel filosofiyasida ishlab chiqilgan edi. XIX asrning o'rtalaridan boshlab CH. V. Darvin va Gekkel larning asarlari tufayli taraqqiyot ideasi biologiyaning prinsipi bo'lib qoldi.

Filosofiya va tabiatshunoslikdagi umumiy yo'nalish ta'sirida psixologiyada ham psixik xodisalarni o'rganishda genetik prinsip haror topadi. Bu prinsip inson hamda hayvon, katta yoshdagi kishilar hamda har xil yoshdagi bolalar psixik hayotning xususiyatlarini yaxshi tushunish zaruriyati bilan takozo qilindi. Jamiyatning tarixiy taraqqiyotida inson ongi qanday poydo bo'ldi va qanday o'zgarib keldi degan masala ham o'zining xal qilinishi talab qilib turardi.

XIX asrning oxirlaridan boshlab psixologiyaning sohalari hayvonlar psixologiyasi, tarixiy psixologiya va turli yoshdagilar psixologiyasi maydonga keldi.

Zoopsixologiya-bu hayvonlarning nerv sistemasi taraqqiyotiga, biologik sistemikasiga (hayvonlarning har xil turiga), shungdek yashash tartibi xususiyatlariga binoan ularning psixik hayot formalarini o'rganadigan fan.

Bu psixologiya har xil hayvonlar psixikasini bir biriga taqqoslab, qiyos qilib o'rganish uchun, qiyosiy psixologiya deb ataladi. Hayvonlar xulqini o'rganishga bo'lgan qiziqish juda qadim zamonlardan oq paydo bo'lgan.

Yangi zamonda tabiatshunoslardan J.Lamark va CH.Darven hamda ular evalyutsion ta'limoti izdoshlarning asarlari ayniqsa katta ahamiyatga ega bo'ldi.

Zoopsixologiyaning taraqqiyotiga bu fanning Rossiyadagi asoschisi biolog-darvenist V.A.Vagner katta xissa qo'shdi. U bir qancha chuqur ilmiy asarlar yozgan. Shulardan eng muxumlari: "qiyosiy psixologiyaning biologik asoslari" ikki tomlik, "Biopsixologiya va yondosh fanlar", "Psixik kobilyatlarning poydo bo'lshi va taraqqiysi" 1-9 nashri, "qiyosiy psixologiyadan etyutlar"dir.

YUqori taraqqiy qilgan hayvonlar psixologiyasini o'rganishda ilmiy tadqiqotchilar ham juda ko'p xissa qo'shdilar. Masalan N.YU.Voytonist maymunlar aqlini ularning ariyentirofka qilish qobilyati va qidiriy faoliyatini "qurollar" dan foydalanish, to'dalanish munoabatlarini o'rgandi.

Hayvon psixikasi haqidagi ta'limot ikki oqim- antropomofik hamda mexanistik oqimlarda kurash olib bordilar. Darwin va uning bir qancha izdoshlari xoyvon xulqining ba'zi murakkab formalarini xaakatlar deb talqin qildilar. Hayvon psixikasini o'rganish sohasida nemis olimi Volfgang Keller ham muxum ishlar qildi.

XVII-XVIII asrlarda psixologiya Kiyev-Magilyan akademiyasida va Maskvadagi Slavyan-Grek-Lotin akademiyasida o'qitish predmetiga aylandi. Bu akademiyalarning professorlari psixologiyaga oid ko'pgina asarlar yozganlar, ular ruh haqidagigi metoafizik muloxazalar emas, balki tajriba qilib ko'rish mumkin bo'lgan ba'zi psixik xodisalar haqidagi kuzatishlardan olingan ma'lumotlar asosiy o'rinni egallagan edi. Masalan , Kiyevlik olimlar inson aqliy faoliyatida tashqi tajribaga alohida e'tibor berdilar. Ular tafakkur faoliyati faqat sezgilar asosidagina ro'y berishi mumkin deb hisobladilar.

Endi shu narsa ma'lumki, Kiyev olimlari I.Myullerdan 200yil ilgari sezgi organlarining maxsusligi haqidagi masalani qo'ydlar va uni hal qilishga intildilar.Innekentiy Gezelning talqin qilishicha sezgi organlarining maxsusligi bu organlarga tashqi olamdagi predmet va xodisalarning ta'sir etish tufayli paydo bo'lgan Kiyev filosoflarining asarlarida monokulyar va binokulyar ko'rish haqidagigi, emotsiyalarning fizialogik asoslari haqidagi, iroda va uning emotsiya hamda tafakkurning birlashishidan rivojlanishi haqidagi masalalar talqin qilingan.

Maskva -Slavyan-Grek-Lotin akademiyasida o'quv ishlari Kiyev-Mogilyan akademiyasi namunasida o'tkazildi Psixologiya kurslarida asosiy o'rinni ruh, aql va iroda haqidagigi boblar o'rganilgan edi.

M.V Lomonosov o'zining asarlarida psixologiya masalalariga, xususan, sezgilar sohasiga katta e'tibor berdi. Va bir qancha xodisalarni materialistik jixatidan tushuntirdi. U sezgilar inson tomonidan atrofdagi olamni bilishning shartidir, chunki ular inson ongiga boqliq bo'lmagan qolda mavjud bo'lgan moddiy predmetlarning miyaga bevosita ta'sir qilishining natijasidir, deb hisobladi.

Lomonosov o'z zamonasida keng tarhalgan sezgilar sohasidagi, "birlamchi va ikkilamchi sifatlar" haqidagigi ta'limotga harshi chiqdi. Uning ta'limotiga ko'ra ikkilamchi subyektiv sifatlar yo'q: bizning barcha sezgilarimiz obyektivdir.

A.P.Radishchev (1749-1802y) asosan inson tabiatini tushunishdagi dualizmga, ruhiy hayotni moddiy hayotdan-miyadan ajratib qo'yishga, nutqni tafakkurdan ajratib qo'yishga harshi chiqdi. U psixikani miyadan ajratish mumkin emas va uning manbai xissiy idrok qilinadigan olamdir, deb takidlandi. "Ruh tana bilan birgalikda usmaydimi, uning bilan birga ulgayib mustaxkamlaydimi, uning bilan birga sulib o'tmaslashmaydimi sen barcha o'z tuo'unchalaring xisdan olmaysanmiq" deb yozgan edi u. Miya-psixikaning moddiy asosiy, busiz inson aqlli mavjudod bo'la olmaydi.

Radishchev inson ongini taraqqiyotida nutqining katta ahamiyatga ega ekanligini takidlagan, nutk "fikrlarni bir joyga to'plash vositasidir; modomiki narsaga nom berilmas ekan, narsa haqidagi fikr so'zlar bilan ifodalanmas ekan, u bizning aqlimizga yotdir va bizning aqlimiz ishga solinmaydi".

XIX asrning boshlaridan boshlab ilmiy madaniyat maorifining o'sish bilan psixologiya bilimlari sistemasida empirik psixologiya xukmron mavkeni egallay boshladi, buning ichida esa materialistik okimlar tez o'sa boshladi.

Mavzu -5: Psixologiya maktablari.

Reja:

1. Psixologik maktablar haqida tushuncha.
2. Vyursburg maktabi.
3. Bixeviorizm maktabi.
4. Geshtalt- psixologiya.

Psixologiya fani taraqqiyotida nemis psixologiya maktabi muxim o'rinlardan birini egalladi. XX-asrning boshlarida Germoriyada Vyursburg psixologiya maktabi deb nomlangan yangi yo'nalishga ega bo'lgan psixik oqim vjudga keldi. Mazkur yo'nalishning yirik vakillari sifatida O. Kyul'pe, K. Byuler, O. Messer, Ax. Nartis va boshhalarni sanab o'tish mumkin. Ushbu ilmiy maktab namoyondalari o'zlarining ekperimental tadqiqotlari bilan tafakkur muammosining rivojiga ma'lum darajada qissa qo'sha oldilar.

Vyursburg psixologiya maktabim vakillari psixologiya tarixida keng o`rin egallagan assotsiativ psixologiyani tanqid kilib chiqdilar va sinaluvchilarni o`zini o`z kuzatish metodiga suyangan qolda tajribalar o`tkazish uslubi bilan yuksak darajada taraqqiy etgan psixik jarayonlarni jumladan, tafakkurni xissiy boskichda turgan psixik jarayonlarga, ya`ni sezgi va tasavvurlarga ajratib o`rganishda ratsional (aqliy) bosqichdagi murakkab ruhiy jarayonlar ana shu ajratilgan jixatlardan mexanik ravishda vujudga keladi deb tushuntirish mumkin emasligini eksperimental yo`l bilag isbotlashga harakat kildilar. Ekperimental ishlarning ijodkorlari, tashkilotchilari va tashabbskorlari bo`lib maydonga chiqqan Byuler, Messer, Kyulpe, singari namoyodalari psixologik tajribalarni dastavval o`zining o`zi kuzatish metodini o`zlari ustida o`tkazganlar. Lekin ular olinadigan natijalarning obyektiv bo`lishga kamroq e`tibor bergan.

Vyursburg psixologiya maktabining namoyondalari tafakkur-bu ichki harakat (akt-asfus “harakat” degan ma`noni anglatadi) dir deb qaray boshladilar. O`zini o`zi kuzatish metodidan foydalanib ish tutishi ular mana bunday ifodaning ma`nosini tushuntirib berishlari lozim: “Tafakkur qaddan tashhari mashaqqatliki, shunga qaramay ko`pchilik shunchaki xukm chiharishni ma`qul ko`rdilar”. Shuningdek, ular oldida munosabatlarni o`rgatish (“qism” “yaxlit,” “tur”, “jins”) obyektning nisbatan va o`zaro munosabatlarini, ushbu mknosabatlarni yaqqol a`zolarini idrok qilishni aniqlash vazifalari turadi.

XIX asrning oxirida bir qancha amerika psixolog va fizialoglari, jumladan, E.Torndayk (1874-1949y), Dj.Uotson (1878-1958y) va boshylalar empirik psixologiyani tanbid qilib chiqdilar. Ular, avvalo, bu psixologiya faydalanib kelayotgan o`z-o`zini kuzatish metodi haqiqiy ilmiy bilimlar bera lomaydi, chunki uning xulosalari subyektiv harakterga egadir.

Haqiqiy ilmiy bilimlar obyektiv va aniq bo`lmoqi kerak. Psixologiya falsafa faniga emas balki xozirgi zamon tabiatshunosligiga tayanmoqi va bashqa tabiy fanlari singari tashqi tajriba dalillari asosida kurilmoqi kerak.

Psixik hayotni obyektiv meiod bilan o`rganishda ongning subyektiv xodisalari inson shaxsining ichki psixik kechinmalari inobatga olinmaydi. Obyektiv metodlar bilan organizmning harakatlari uning mimika va ishoralari nutq va boshhalarnigina o`rganish mumkin.

Uotson o`zining psixologiya sohasidagi asosiy asarini “psixologiya xulq haqidagigi fan” deb nomladi. “Bixevoir degan so`z ingilizcha -xulq degan so`z” Amerika psixologiyasidagi bu yunalish shuning uchun ham “Bixevoirizm” (Xulq sixologiyasi) deb atadi.

Odatda biz, organizmning harakatlari -mimika, imo-ishoralar, nutq ichki va ruhiy kechiriklarning faqatgina tashqi zoxira deb bilamiz. Traditsion-raditsionalistik va empirik psixologiya ham bizning harakatlarimizni

kupchiligini ichki psixik kechiriklarining faqat tashqi ifodasidir deb ta'kidlagan.

Lekin bixevioristlar inson xulkini bunday tushuntirishni ilmiy emas deb rad qildilar. Ularning davosiga ko'ra, fizik qonuniyatlariga bo'y sunmaydigan fiziologik xususiyatlar inson xulqiga ta'sir qiladigan va uni boshqaradigan aloqida psixik faoliyati yoki ong faoliyatini buzilishi mumkin emas.

Psixik va ong haqidagi Uotson: "Agar bixeviorizm fanda" qandaydir ko'zga ko'rinarli o'rin olishni xoxlasa (lohal aniq obyektiv metod sifatida bo'lsa ham), u "ong" tushunchasini mutlako rad kilmoqi kerak... Ong va uning takidiy elementlari-bo'larning barchasi quruh gapdan iborat deb atagan.

Shuning bilan bixevioristlar psixologiyasining oddiy terminalogiyasini ham uloqtirib tashlaydilar. Ushbu Uotsonning o'zi yana shunday dedi: "Sexgi, idrok, diqqat, iroda, xayol..." kabi tushunchalardan, biror uimsa to'liq tushungan foydalana olishini men mutlaqo bilmayman va unga ishonmayman ham.

Bixeviorizmning asoschisi Torndayk kuzatish metodi va maxsus eksperimentlar o'tkazish bilan hayvonlarda (asosan, kalamushlarda) malaka xosil qilish protsessini o'rgangan. Torndayk hayvonlar psixikasi o'rganishdagi xuddi shu obyektiv metodlarni inson psixik hayotini urganishga ham kuchirish (tadbiq qilish) mumkin deb hisoblanadi. Inson xulki reaksiyalar yiqindisi sifatida bitta emas, balki butun bir qo'zqovchilar sistemasi bilan vujudgv keltiradi. Organizimning javob harakatlari yiqindisi harakatlari yiqindisini (xulqini) ro'yobga chiharuvchi barcha qo'zqovchilarning murakkab yiqindisini bixevioristlar situatsiya (tashqi sharoit) deb ataydilar.

Bixeviorizm nuqtai-nazardan, inson xulqi ong faoliyati bilan emas, balki tashqi qo'zqovchilarning yiqindisi bulgan situatsiya bilan belgilanadi.

Bixeviorizm nuqtai nazaricha, ta'lim va tarbiya tarbiyalanuvchilar va uquvchilar ongiga tarbiyachi va o'quvchi tomonidan ta'sir qilishdan emas, balki tegishli situatsiya (sharoit) tashki qilishdan iboratdir.

Bu situatsiya organizmga bevasita ta'sir kilib inson qulqini kerakli yo'nalishda shakillantirmoqi kerak. Ta'lim va tarbiya protsessining o'zi esa, kerakli malakalar xosil qilishga tenglashtirib qo'yiladi, boshqacha qilib aytganda ta'lim va tarbiya protsessi pressirovkadan iborat qilib qo'yiladi.

Geshtal't- pisixologiya ,yoki boshqachasiga struktura, yaxlit pisixologiya. Bu yo'nalishning asosiy vakillari X.Erenfel's, V Keller, q qofkalardir. Bu psixologlar barcha murakkab psixik protsesslar elementlar xodisalardan sezgilardan tarkib topadi deb hisoblangan assotsiativ psixologiyaning vakillari bu ta'limotga qarama-harshi o'laroq, har bir psixik xodisa yaxlit obrazdir, yaxlit struktura- geshtal'tdir degan nazariyani ilgari surdilar. Har bir psixik xodisaning mazmuni uning tarkibiga kirgan qism va yeeyementlarning yiqindisiga nisbatan mazmundorroq hamda boyroqdir. Ayrim epement va qisimlarning yiqindisi butunning mazmunini

belgilamaydi balki, aksincha butun kism va elementlarning xususiyatlarini belgilab beradi.

Bu psixik strukturaning yaxlitligi nazariyasi avvalo, idrok faktlari osasida ishlab chihirilgan edi. Idrok- bu sezgilarning yiqindisi emas, balki yaxlit obrozdır deb ta'kidlanardi. Psixik maxsulotlar va strukturalarning yaxlitligi bu ta'limot xotira ta'fakkur va iroda xodisalariga tadbiq qilingan edi.

Bu alohida- alohida yo'nalish vaoqimlar bir qancha umumiy xususiyatlarga ega bo'lgan xolda "empirik psixologiya" degan umumiy nom ostida birlashdilar.

Psixologiyaning predmeti va yetodlarini bir xil tushunish bu barcha omillarning birlashuviga sababchi bo'ldi.

Mavzu -6: Psixoanaliz.

Reja:

1. Freydizm maktabi.
2. Gipnoz haqida tushuncha.
3. Ong va ongsizlik haqida tushuncha.
4. Shaxs tuzilishi Freyd talkinida.

Gipnoz

Gipnotik xolat (gipnoz) - uygoklik bilan uykuğa utish orasidagi chala uyku xolatidir. Bosh miya postlogining bir kismi tormozlanib, chet ta'surotlarni idrok etilmasdan kolishiga sabab bo'ladi, bosh miya pustlogining boshka kismarida gipnotik fazalar- barobarlashtiruvchi faza paradoksol, ultrapadoksol fazalar karor topadi. Psixologning inontirib aytganlari patsiyent dikkatini chalgitadigan chet va tankidiy fikrlarga tuknam kelmasdan, "yengilmas harakat kasb etadi. Kasalni gipnoz kilishni kupgina usullari bor. Eng muximlarini keltirib utamiz. Odam uxlab uxlab ketayotganini tasvirlovchi bir 'ildagi kiska jummalarni bir oxangda takrorlab turish yuli bilan bemorni uxlatib kuysa bo'ladi (suz bilan uxlatish). Masalan: " Butun a'zoyi badaningiz tin olib, muskullaringiz bushashib turibdi. Atrofingiz jimjit. Butun badaningiz, yayrab ketayapti. Kuzlaringiz yumilib ketayapti. Kul va oyoklaringiz ogir tortib, juda uykungiz kelayapti. Fikrlaringiz xiralashib, chalkashib kelmokda. Hamma gam - tashvish va xayajonlar sizni tark etgan. Mudrok bosib, orom olmokdasiz. Sizni tobora kuprok ... tobora kuprok uyku bosmokda. Uxlay koling ... uxlay koling..."

Gipnotik xolat yuzaki, urta va kattik gipnozga bulinadi. Yuzaki gipnoz kuz kovoklari va kul- oyoklar ogir tortib, mudrok bosadigan, kupincha puls va nafas siyraklanib koladigan xolatdir. Gipnoz seansidan keyin kasal bulib utgan hamma xodisalarini eslab koladi.

Urtacha gipnoz- yengil uykudir, kasal kuzuni ochaolmaydi, suz bilan ta'sir kurstib, harakat sferasi (suz ta'siri bilan vujudga keltirilgan parezlar,

giperkenizlar, katalepsiya) bilan sezgi sferalarida (anesteziya , giperesteziya) uzgarishlar keltirib chikrishi mumkin. ertacha gipnozdan keyin ham seans vaktida ruy bergan xodisalar xotirada saklanib koladi.

Kattik chukur gipnoz (boshkacha aytganda somnambulizm, lotincha samnus-uyku va ambulore-yurmok, ya'ni uykuda yurmok suzaridan olingan)- ruyirost gipnotik uykudir.

Davo maksadida gipnoz xolatidan ikki xil - uz xolicha foydalanish va gipnoz vaktida suz bilan ta'sir kursatish inontirish uchun foydalanish mumkin. Gipnoz vaktida inontrishdan foydalanish usuli kuprok qo'llaniladi. Suz bilan ta'sir kursatib, ishontirish ipperativ (buyurivchi) va izoxlovchi (tushuntirib beruvchi) ta'sirga bulinadi. Ikkinchi xolda inontirish sabab , vajlarni kursatib berib, kasalga tushuntirish, unda ishonch xosil kilish bilan birga olib boriladi.

Abu ali Ibn Sinoning psixologik karashlari

Ibn Sino 980 yili buxoro yakinidagi Afshona kishlogida tugildi. Yosh Ibn Sinoning Buxorodagi hayoti uning ilm jixatdan shakllanishiga katta ta'sir kursatdi. 999 yilda Buxoro Koraxoniylar tomonidan bosib olindi. Ibn Sino 1002 yili Xorazmga ketadi. Bu yerda uz davrining yetuk olimlari bulgan Abu Rayxon Beruniy , Masixiy , ibn Irok , Abu Xayr Hammor kabilar bilan mulokatda bo'ladi. Maxmud Gaznaviy boskinchilik urushlarini kuchaytirib , Xorazmga xuruj kila boshlagach, Gaznaviy ta'kibidan kochib Ibn Sino Eronning turli shaharlarida yurishga majbur bo'ladi. Umrining yarmida Hamadonda saroy tabibi va vazirlik lavozimida xizmat kilib, shu yerda 1037 yil 18 iyunda 57 yoshda vafot etadi. Ibn Sino 450 dan ortik asar koldirdi, shulardan 190 ga yakini falsafa, mantik , psixologiya , axlokshunoslik , va ijtimoiy - siyosiy masalalarga bagishlangandir. Bizgacha Ibn Sino asrlarining 100 tachasi yetib kelgan. Ibn sinoning bilish haqidagi ta'limoti xususan xissiy bilish sezgilar, sezgi haqidagi fikrlarni uning "Tib konunlari " asarida inson fizologiyasi va psixologiyasi asosida talkin etiladi. Ibn Sino sezgini tashki va ichki sezgilarga ajratdi. Tashki sezgi insonni tashki oalm bilan boglaydi, ular 5ta - kurish, eshitish tam-maza bilish, xid va teri sezgisi. Bo'lar insoning ma'lum organalari- teri, kuz, ogiz, burun, kulok bilan uzviy boglik.

Ichki sezgilar- bu umumiy taxmin etuvchi, ifodalovchi, eslab koluvchi (xotira), tasavvur etuvchi sezgilardir. Bu ichki sezgilar tashki sezgilar asosida shakllanib tashkaridan olingan ayrim sezgilarni umumlashtirish, uni kabul etish, xotirada saklash sung tasavvur etish uchun xizmat kiladilar. Tibbiyotni chukur urganish asosida Ibn Sino miyani barcha sezgilaridan boruvchi nerv markazi, umuman inson nerv sistemasining markazi ekanligi haqidagi ta'limotni olga surdi.

Inson tana va jondan tashkil topadi , miya jonni boshkarib turuvchi markazdir. Ibn Sino fikricha, usimliklar va hayvonlar , inson ham kandaydir uzi xos ichki kuchga -jonga egadir. Inson joni -eng oliy vayetukdir , ya'ni ufikrlash xislatiga egadir va mavxum tushunchalarni uzlashtirish, maksadli harakatlarni amalga oshiri kobilyatiga egadir. Akl, demak inson jonining oliy darajasidagi ifodasidir.

Mavjudodning mohiyatini bilish inson joni, tafakkurini dunyoviy akl bilan kushilishi asosida vujudga keladi, ya'ni dunyoviy akl inson aklning faolligini, bilishdagi muaffakiyatlarni ta'minlaydi. Inson bilimlarini hammasi ham tashki sezgilar yordamida kulga kiritilmaydi, boshlangich sezgi orkali bilbulmaydigan aksiomalar, akidalarini inson tafakkuri dunyoviy akldan oladi. Yani dunyoviy akl inson aklining tula va barkamol bo'lishi uchun imkon yaratadi. Dunyoviy akl insonda akliy kuch va muxokama, muloxaza kuvvatlarining shaklanishida ishtirok etadi. Bu kuvvat esa insonga xos bulgan mantikiy tafakkur vujudga kelishida xal etuvchi rol uynaydi.

Mavzu -7: Neofreydizm ta'limoti.

Reja:

1. K.Xorni, T.Salleven, E.Fromm ta'limoti.
2. Tugma harakter va ijtimoiy motivatsiya haqida tushuncha.
3. Psixoanaliz tushunchasiga tankidiy yondashish.
4. Neobixeviorizm haqida tushuncha.

Bixeviorizm

AKSH psixologiyasida vujudga kelgan bixeviorizm (xulk ma'nosini anglatadi) pisixologiyasi okimi 19-asrning axiridan boshlab yunalish sifatida xukm surib kelmokda. Bixeviorizm vakillari emperik (amaliy)psixologiyaga va uning interospektiv metodiga (uz-uzini kuzatish) karshi kurashdilar. Bixevioristlar psixologiya filosofiyasiga emas, tabiatshunoslik fanlariga tayanib kuzatish, eksperement utkazish, ichki(sub'yektiv) metodan voz kechib tashki (ob'yektiv) metodga kochish goyalarini ilgari surdilar. Bixevioristlar insonlar va hayvonlar ruhiy dunyosini urganish bevosita xissiy organlar yordami bilan ks ettiriladigan narsaar va xodisalarga yunaltirilishi kerak degan pozitsiyani egalladilar.

Bixeviorizm psixologiya maktabi, psixologiya fani - inson va hayvonlar organizmlarining fakattashki ifodali harakatlarini (mimika, imo- ishora, nutk kabilarni) tatbik kilish shart, undan tashkari na ob'yekt, na aspekt bulshi mumkin emas, degan davo bilan chikdilar. Bixeviorizm psixologiya maktabi psixologiya fanining predmeti psixika emas, balki inson va hayvonlar xulkini urganishdan iboratdir, degan goyani ilgari suruvchi va ximoya kiluchi okimdir. Bixeviorizm xulk deganda organizmning fakat tashki muxitdagi kuzgaluvchilarga nisbatan kaytaradigan javob harakatlari yigindisini tushunadi. Demak, bixeviorizm nazariyasiga kura, psixologiyani bosh vazifasi fakat tashki stimulan unga kaytariladigan reaksiyalar urtasidagi teng ma'nodli boglanishlarni aniklashdan iborat. Bixeviorizm okimining asoschilari AKShlik psixologlar Dj. Uotson (1878-1958) va E. Torndayklardir (1871-1949). Keyinchalik bo'lar katoriga K. Leshli (1890-1958), A. Veys (1874-1931) va boshkalar kelib kushildilar.

Xozirgi kunda bu okim bir necha psixologik maktablarga ajralib ketgan. Hamasi uchun umumiy formula S-R, ya'ni stimuly reaksiya xizmat kilib kelmokda.

Bixeviorizmning asoschisi E. Torndayk hayvon (kalamush) psixikasini urganishdagi metodni inson ruhiy dunyosini tadqiqotetishga tatbik kiladi. Uning fikricha, inson xulki hayvonlarnikiga uxshash bitta reaksiyalar yigindisi taikasida emas, balki kuzgaluvchilarning bir guruh tizimi yordami bilan xosil kilinadi. E. Torndayk organizamni javob reaksiyalari yigindisini - xulk, kuzgovchilarning murakkab tizimini vaziyatli tashki sharoit ekanligini tushuntiradi. Shuning uchun inson ruhi ong bilan emas, balki vaziyat bilan boshkariladi.

Dj. Uotson tafakkurning ichki nutk va noverbal (tovushsiz, imo-ishora, mimika) kommunikatsiyani (xabar yuli yoki muomala akti) birga kushib keng ma'noda tushunadi va uni uchta shaklga ajratib urganadi. Nutk shakllaridan biri - nutk malakalarini asta-sekin avj oldirish deb ataladi, bunda she'rni yoki ibratli suzlarni anik esga tushirish uz ifodasini topadi. Tafakkurning ikkinchi shakli - sub'yekt uchun yangi bulmagan topshirikni suz yordami bilan yechish (yarim -yortisi unutilgan she'rni eslashga harakat) va nixoyat, yangi topshirikni yakkol ifodali harakat va suz yordami bilan yechish.

Dj. Uotson uchun malaka- bu individual urgatilgan xatti- harakatdir. Ushbu nazariya nukta nazaridan karasak, tafakkur malakaga yakinlashtirilib kuyiladi, chunki she'rni esga tushurish ham tafakkur deb talkin kilinadi.

Dj. Uotson tilni uzlashtirishning ijtimoiy jixatlarini umuman hisobga olganda, nutkni tuzilishi va rivojlanishiga sira e'tibor kilmagan. Nutk bilan tafakkur birligi tugrisidagi prinsipni anglab yetmagan, tafakkur va ongning xulk kurinishi sifatida olib karagan.

Keyinchalik bixeviorizmning kognitiv nazariyasi vujudga keldi. Bixeviorizm formulasi biroz uzgarilib S-S tarzda qo'llanila boshlandi, xulk kognitiv nazariyasida tafakkur mohiyatiini ochishga xizmat kiladigan kator tushuncha ishlatildi; Jumladan, "bilish rejasi", "bilishga moyillik", "ma'noga nisbatan belgining munosabati", "ahamiyati", "maksad", "tayyorgarlik" bilish tuzilmasi kutiladigan natija maxsuli va boshkalar. Afsuski, bu nazariyada tafakkur mustakil bilish jarayoni kilib ajratilmagan. Kuprok idrok fenomenlari (noyob xodisalar), xotira jarayoni yuzasidan ma'lumot olish mumkin xolos. Sanab utilgan tushunchalarning barchasi xulk psixologiyasiga tula-tukis buyin sundirilgan.

Mavzu -8: Gumanistik psixologiya ta'limotlari.

Reja:

1. J.Piajening ta'limoti.
2. A. Maslauning ta'limoti.
3. Extiyojlar klassifikatsiyasi.
4. K.Rodjersning shaxs tugrisidagi ta'limoti.

Atokli Jenevalik psixolog Jan Piaje (1896-1980) murakkab intellekt muammosiga bagishlangan nazariyani ishlab chikdi. U aksariyat xollarda " tafakkur " tushunchasi urniga " intellekt " termenini kullaydi, lekin shunga karamasdan, uning tadjikotlarida " tafakur psixologiyasi " degan suz birikmasini uchratsa bo`ladi. J.Piajening intellekt nazariyasi ikkita muxim jixatga ajratilgan bulib, intellekt funksiyalari hamda itellektning davrlari ta'limotini uz ichiga kamrab oladi. Intellektning asosiy funksiyalari katoriga tartiblik va moslashish kiritilib, ular intellektning funksional invariantligi deb yuritiladi. Intellekt faoliyatini tartibli deganda sub'yektning itellektuol faollik kursatish jarayonida yaxlit xolatning va unga kiruvchi boshka unsurlarning (elementlarning), shuningdek, ularning barchasini uzaro munosabatlarini ajrata olish tushuniladi.

Intellektning moslashish funksiyasi uz navbatida assimilyasiya va akkamadatsiya jarayonlaridan tuzuladi. Ushbu nazariyaga binoan, assimilyasiya deganda idrok kidish (anglash)mumkin bulgan ob'yekt tugrisida tavsiflarni tiklash anglashiladi.

Akkomodatsiya - bu bilishga intiluvchi sub'yektning moddiy borlikning talablariga moslashish jarayonidir. Anglash mumkin bulgan ob'yektning individ tomonidan yaxlit yoki ayrim tavsifini idrok kilishni yuz berishi bilan mazkur jarayon tugallanmaydi , balki sub'yektning uzi ham bilish faolligini ortib borishi natijasida uzgarishi kutiladi.

Muayyan davrga alokador muddat oralgida sub'yektning ma'lum darajada tajribaga ega bo`lishini J.Piaje bilish tuzilmasi (struktursi) deb ataydi. Mazkur nazariyaga binoan, intellekt xukm surishining muxim xususiyatlaridan biri - tashki olamdan kabul kilinayotgan axborotlar maxiyatining barchasi inson tomonidan uzlashtirilmasligi (assimilyatsiya xodisasi), shuningdek maxiyatining mos tushgan kisminigina kabul kilinishidan iboratdir.

J.Piaje intellekt tarakkiyotining ichki konunuyatlarini ochish maksadida assimilyatsiya va akkamodotsiya " muvozanati" masalasini urganadi. Muvozanat ta'lim jarayonida kutarilishi yoki tushishi kayd kilinadi.

J.Piajening intellektual nazariyasining ikkinchi ta'limoti " intellekt davr"lari deb yuritiladi. Tadjikotchi itellektni kuyidagi rivojlanish pallasiga ajratadi: 1) sensomotor itellekti (tugilgandan to 2 yoshgacha); 2) operatsiyalardan oldingi tafakkur davri(2yoshdan 7 yoshgacha); 3) yakkol operatsiyalar davri (7-8 yoshdan to 11-12yoshgacha); rasmiy (formal) operatsiyalar davri.

Uning fikricha, intellektning usishi bolada nutk paydo bo'lishidan oldinrok boshlanadi. Intellektning kurtagi bolaning dastlabki tartibsiz xatti- harakatlariida uz ifodasini topadi. Keyinchalik maksadga yunaltilgan harakatlar aktini amalga oshirish natijasida va taxlil kilish yordamida intellektning genetik ildizini urganish uchun muxim imkoniyatlar yaratiladi.

Keyingi davrlarda gumanistik yunalishdagi jaxon ilmiy psixologiyasi fani psixologlari tamonidan olib borilgan tadkikotlar mazkur nazariyani tankidiy nuktai nazardan urganishni takozo kilmokda. Chunki psixologiyaning metodologiyasi uzgarib borishi bilish nazariyasiga dialektikadan tashkari kushimcha manbalar tartibsiz harakat (xatik), murosa, noosfera bilan alokalar mavjudligi ilmiy taxminlarni inobatga olishni talab etadi.

Mavzu -9: Shark mutafakkirlarining psixologik karashlari.

Reja:

1. Forobiy asarlarida shaxs psixologiyasi talkini.
2. Abu Ali Ibn Sino asarlarida ruhiyat masalalari.
3. Abu Rayxon Beruniy asarlarida psixik xususiyatlar talkini.
4. Alisher Navoiy asarlarida inson, shaxs individuallik masalalari.

Abu Nasr Forobiy

Abu Nasr Farobiy yakin va Urta Sharkda ilgor ijtimoiy falsafiy okimning asoschilaridan bulib, "Shark Aristoteli" degan unvonga sazovor bulgan mashhur mutafakkir bulgan.

Abu Nasr ibn Muhammad Farobiy 873 yilning oxirida Farob kishlogida dunyoga keldi. U Shosh, Samarkand, Buxoro, kabi shaharlarda taxsil kurdi. Farobiy uzdavrining markazi hisoblangan Bogdodda ilmiy ishlar bilan mashgul bulib tanildiva faylasuf sifatida mashhur buldi. Farobiy umrining sunggi yilarida Xalab, Damashkda utkazadi va 950 yilda shu yerda vafot etadi.

Farobiy ta'rificha, odam uz bilimlarni tashkaridan, atrofdagi xodisalardan bilish jarayonida oladi. Bujarayon uz ichiga kup voista va usullarni: sezgi, idrok, xotira, tasavvur va eng muximi, mantikiy fikr, akl va nuktai nazarni oladi. Mana shu vositalar yordamida u fanni urganadi.

Farobiyning kursatishicha, odam paydo bulgandan keyin dastavval "oziklantiruvchi kuvvat" vujudga keladi, uning yordamida ovatlanish jarayoni amalga oshadi. sungra shu bilan boglik bo'lagan sezgi a'zolari (turi) paydo bo'ladi, ular yordamida xis, tasavvur, xotira vujudga keladi va shundan sunggina "xayol kuvvati" yordaimda kishi bilim va xunar egallaydi, xatti-harakat va xulk - atvardagi

guzal narsalarni amalga oshiradi, foydali narsalarni zararli narsalardan farklaydi.

Farobiy inson (ruh) jonining bir tanadan boshkasiga utib, kuchibuyurishi mumkinligini inkor etadi va uni tan kabi individual "substansiyaning birligi" sifatida tushunadi. Uning fikri izchil emas edi. Bunday ikkilanish Arestotelga ham xos bulgan.

U bilishning ikki shakli, boskichini - xissiy va xayoliy, akliy bilishni bir-biridan farklaydi. Odamni tashki dunyo bilan boglaydigan segini rolga tuxtalib, Farobiy ularni sezgi a'zosiga muvofik ravishda besh turga bo'ladi.

Sezgini dastlabki bilim manbai deb hisoblagan Farobiy buyumning aks etishi va in'ikosi usha buyumning uziga muvofik kelsa, sezgi haqiqiy bo'ladi deydi. Avvalo "odam akl va sezgi vositasida bilimga ega bo'lishi" bilan hayvonlardan farkanadi. Akliy kuvvat "bolikdagi narsalarni fikriy aks etishini uzida ifodalaydi. Faol akl olam yaratilishining boskichlaridan biri sifatida inson bilan boshlagich sabani boglashga xizmat kiladi, boshlangich sabab esa faol akl bilan bevosita va unga ta'sir kursatib turadi. Faol akl esa ruh, jon bilan boglanadi, jon inson tanida mavjuddir, shu tartibda "iloxiy hayot" xislatlari insonga utadi, natijada insonning mohiyatini, bilimi uning akli mangulik xislatiga ega bo'ladi. Farobiy mantiqiy fikrlashning asosiy shakllari: tushuncha, xukm va xulosa chikarishga katta e'tibor beradi. Farobiy fikrlashning ayrim elementlarini fakat mantiq nuktai nazaridan emas, balki tabiatshunoslik nuqtaiy nazaridan ham baxolaydi. Farobiy tafakkurning eng murakkab jarayoni xulosaga zur kizikish bilan karab, uni urganishga jada kata e'tibor berdi.

Farobiy ruhiy jarayonlar, uning bilish va mantiq tizimi haqidagi ta'limoti urta asrlar falsafasining katta yutigi edi.

Abu Nasr Farobiy - Urta asr Yakin va Urta Sharkning mashhur mutafakkiri, kadimgi yunon falsafasining Sharkdagi eng yirik davomchisi va ma'rifatchisi bulgan.

Farobiyning pedagogik karashlarini, ta'lim-tarbiya haqidagi ta'limotini urganishda inson xislatlari tugrisidagi falsafiy fikrlari nixoyatda muxim ahamiyat kasb etadi.

U Sharkda kadim yunon falsafasi, kadimgi dunyoning eng mashhur olimi Aristotelning asarlarini urganish, targib etish va goyalarini rivojlantirishga ulkan xissa kushgan.

Farobiy uz davrida ijtimoiy-siyosiy hayotning turli masalalarini «Ideal shahar axolilarini ra'ylari», «Ideal jamoa haqida», «Baxt-saodatga erishuv tugrisida» kabi asarlarida talkin kiladi.

Farobiy ilgor pedagogik ta'limotlarning asoschilaridan biri sifatida uz asarlarida didaktik ta'lim-tarbiyaning psixologik asoslarining muxim nazariy masalalarini uz falsafasining ajralmas kismi tarzida taxlil etadi.

Farobiy insonni dunyo tarakkiyotining eng mukammal va yetuk yakuni deb biladi.

Farobiy asarlarida insonga tarbiya va ta'lim berish zaruriyati va buning uchun nimaga asoslanish lozimligi, ta'lim-tarbiya usullari, undan kutilgan maksad masalalari asosiy urinni egallaydi.

Forobiy «Baxt-saodatga erishuv haqida» nomli risolasida bilimlarni egallash tartibi haqida fikr yuritib ularni birma-bir sanab utadi. Olam asoslari haqidagi ilm, tabiiy ilmlar, inson haqida ilmlar shular jumlasidandir.

Insonni urganishda, uning inson bulib yetishishdagi kutilgan maksad va muddaoni urganish, insonni kamolatga erishuviga sabab bulgan narsalarni urganish, shu jumladan ijobiy va salbiy fazilatlar va xislatlarini ajratib utish va ularni kandy insonlarga xos bo`lishini uzgacha talkin kiladi.

Beruniy

Beruniy 973 yili Xorazmning kadimgi poytaxti Kot shaxrida dunyoga keldi. U 995 yili Xorazmda kutarilgan mojarolar sababli uyerdan chikib ketishga majbur bo`ladi va Eronning Ray shaxriga kelib yashaydi. Sulton maxmudning Xindistonga kilgan yurishlari natijasida beruniy xind olimlari bilan bevosita munosabatda bo`ladi va xind tarixi, madaniyati va fanlariga bagishlangan birnecha kitoblarni yozib oldiradi.

Beruniy 1048 yilda Gaznada vafot etadi. U uz umri davomida 152 asar yaratdi. Shulurdan eng mashhurlari "Kadimgi xalklardan kolgan yodgorliklar", "Geodeziya", "Minerolgiya", "Saydana"dir.

Beruniy insonlar urtasida tafovut borligi haqida gapirar ekan, u fakat tashki farklar tugrisida fikr yuritadi. Uning fikricha, ikshilarni ichki tuzilishibarchada umumiydir.

Beruniy fikricha inson hayvondan akl bilan fark kilad. Lekin mutafakkir insonning hayvondan tubdan fark kiladigan bu xususiyati knday paydo bulganligini tushuntirganda, xudoga murojat kilib, insonni xudo azaldan shunday yaratgan, deydi.

Uinsonning jismoniy tuzlishi va butun hayotini aniklashda geografik omilning roli haqida jaoyi fikrlarni aytadi;

"... (odamlar) tuzilishlarining rang,surat tabiat va axlokda turlicha bo`lishi faktgina nasablarning turlichaligida emas, balki tuprok, suv, havo va yer (odam yashaydigan joylar)ning turlichaligandan hamdir". Xatto tillarning turlichaligi ham geografik sharoitlarga boglik deb karaydi va "tillarning turlicha bo`lishiga sabab odamlarning guruhlariga ajralib ketishi, bir- birlaridan uzok turishi", deydi.

Beruniy ruhiy va moddiy extiyojlarning roli haqida fikri ham usha davr uchun nixoyatda kimmatli fikr edi. Ujamiyat yuzaga kelishida kishilarning modiy extiyojlarini urnini kura oladi. Extiyojlar " ovkat, kiyim -kecha, va x.k "ni kondiruvchu zaruriyatlar kabi moddiy omillar insonlarni birgalikda yashashga da`vat etadi. " Extiyojlar turli tuman va so sanoksizdir. Fakt ularnibir kancha kishilar birgalikda ta`minlay olishlari mumkin. Buning uchun kishilarda shaharlar tashkil etish zarurati tugiladi ". Beruniy, odam extiyojining kupligi, ximoya kilish kuroliga ega bulmaganligi, bir-biri dushmondan ximoya kilish zarurligi, uzini va boshkalarni ta`imnlash uchun biror ishni bajarish lozim bulganligi tufayli uz karindosh- urugi bilan jamiyatda birlashishi lozim bulgan, degan xulosaga

keladi.Ularning birgalikdagi turmushi insonni haqiqiy kudratga, uning extiyojlarni kondirishga olib kelmaydi, buning uchun mexnatkilish ham zarurdir. Beruniy inson boshka odamlarning baxt- saodati haqida doim uylashi kerak deydi va shunday yozadi : " Muayyan vazifalarni bajarish zarurati inon faoliyatining bir umrga yashash koidasidir"Bu fikrni davom ettirib insonning asosiy vazifasi vaurni mexnat bilan belgilanishidan iborat ekanligini ta'kidlaydi.Zero inson uz xoxishiga mexnat tufayli erishadi.

Alisher Navoiy

Alisher Navoiy (1441-1501) , Xirot shaxrning Bogi Davlatxona deb atalagan joyida Temuriylar oilasiga mansub xonodonda dunyoga keldi. U 10-12 yoshilaridayok ilk sherlari bilan nom chikarib san'atkolar va adiblar dikatini jalb etgan, zamonasining tanikli madaniyat arborlari e'tiborini kozongan edi.

Alisher turkiy , forsiy va arab tillarini mukammal bilgan U 15 yoshlarida fasiy va turkiy tillarda guzal sherlar yaratib, zullisonayn (ikki tilda ijod etuvchi) shoir sifatida tanildi.Shoir dunyokarashi mavxum tushunchalarda emas, balki badiiy - she'riy shaklda turli estetik vositalar yordamida jonli tasvirlagan, uning goya va karashlari turli badiiy uxshatish va ramzli iborolar orkali ifodalgan. Navoiy ijodida tafakkur xissiy -estetik vositalar bilan risolalarda esa tafakkur mantikiy dalil-isbotlarga va ilmiy usulga asoslanadi, muloxazalar mavxum tushunchalar, akidalar va murakab iboralarda bayon etiladi.Ammo har ikkilasi ham xakikatni bilish usublaridir.Alisher Navoiy dostonlariningichki, botiniy ma'nosini anglar ekanmiz,ularda ideal dunyo hayotining tasvirni kuramiz. Bu muxabbat va ezgulik, dustlik va birdamlik dunyosi bulib, unda yaxshilik yovuzlik urtasidan galaba kozondi, adolat va donolik, muxabbat va yaxshlik xukm suradi.Ularda inson ruhi (akl)ning kamolatsari yuksalishi jarayoni ifodalanadi.Navoiy kaxramonlari uchun ishk - bu insonda halbini turli illatlar va hayvoniy xissiyotlar ta'siridan tozalovchi, insonni yuksak ma'naviy xis tuygular uygotuvchi bir ruh yoki axlokiy kuchdir. Ishk - bu inson ruhining oijanoblik va mardlikka yuksalish yuli, sadokat va dustlikni sinov yuli, inson uzining barcha ma'naviy kuch - kuvvati, jismoniy va akliy kobiliyatlarini yuzaga chikarishining vositasidir.Navoiyning lirik kaxramonlariga xos ishkda uch ususiyatni kurishimiz mumkin:

Ishkning kurbolik xususiyati, oshikning abadiy dard- xasrat va xalokatga maxkumligi. Asosiy goya - ishk yulida uz-uzini kurbon kilish, har kandy kiyinchiliklar oldida bosh egmasdan yovuz kuchlar, zulm va jaxolatga karshi kat'iy kurash olib borishdir.

Ishk yulida dunyoviy manfaatlarni tark etish,uzligini tark etish.Dunyo lazzatlaridan voz kechish orkali nafsni turli illatlardan tozalash va ma'naviy kamolatga yetish talab kilinadi. Buni biz Farxod, Majnun obrazlarida, ularning ishkida kurishimiz mumkin.

Ishk inson halbini tozalovchi, uni yaxshilikka da'vat etuvchi, mardlikka chorlovchi ma'naviy kuch. Unda guzalikka intilish yuksak axlokiy fazilatlar bilan uzviy boglangan.

Navoiy ijodida ishki majoziy va ishki haqiqiy kuylanadi, ular uzaro birbir-lari bilan uzviy ravishda boglangan Chunki bu ishkning har ikkila turi bir narsaga - xakikatga karatilgan bulib, maksadlari xakikatga etishdan iborat. Mutafakkir shoirning tafakkur kuchi va badiiy maxorat bilan yaratilgan ijobiy obrazlari, yuksak goyalar va axlokiy koidalar dunyosi bizning davrimizda ham kishilarni maftun etishi shubxasizdir.

Xusayin Voiz Koshifiyning ijtimoiy axlokiy karashlari.

Koshifiy taxallusi bilan ijod kilgan Urta Osiyo va Xurosonning mashhur mutafakkiri Xusayin Voiz Koshifiy 1440 yillarda tugilib 1505 yilgacha yashagan va ijod kilgan.

Koshifiy uz davrining ilmi hamda ma'rifatli kishisi deb tan olganlar.

Xusayin Voiz Koshifiy axlokshunoslik, falsafa, tarix, riyoziyot, falakiyot, adabiyot ta'lim-tarbiya sohasida ijod kilgan.

Koshifiy «Futuvatnomai sultoniy yoxud juvonmardlik tarikati», «Risolai Xotamiya», «Axlokiy Muxsiniy», «Anvari Suxaymiy» risolalarida ijtimoiy-siyosiy, axlokiy ta'lim goyalarini ilgari suradi.

Xusayin Voiz Koshifiy kup yillar talabalarga taxsil beradi. Shu sababali uz asarlarida ta'lim va tarbiya masalalariga oid kuplab fikrlarni uchratish mumkin.

Bola tarbiyasida eng katta ahamiyat kasb etuvchi muallimning roli haqida tuxtalib uncha katta baxo beradi va uziga xos tarbiya uslublarini kullash zarurligini ta'kidlaydi. Bolalarda kobiliyat masalasiga jiddiy e'tibor berish uni yanada rivojlantirish, yunaltirishi, kasblarga bulgan layokat va kobiliyatlarini yanada takomillashtirish shart-sharoitlari kandy yaratish haqida batavsil fikr yuritadi.

Koshifiy Alisher Navoiy singari kishilarni toifalarga ajratadi. Shaxslarni toifalashda asosan ularning ijobiiy va salbiy xususiyatlarining ustuvorligiga tayangan xolda yaxshi hamda yomonga ajratadi. Beshta guruhga bulingan ya'ni toifalangan shaxslarga ta'rif berib ijtimoiy davrning talablarini ham inobatga oladi. Shaxsning ijtimoiy belgisi zarur lekin axlokiy fazilatlar ustuvordir degan xulosani keltiradi.

X - XIII asrlarda insonlarni tabakalashtirish zarurati yuzaga keladi, futuvvat jamoa bulib shakllana boshladilar. Futuvvatchilar muayyan koida - talablarga rioya etar, ma'naviy va jismoniy yetuklikka intilar, kayerdaki bulmasinlar, nima ish bilan shugullanmasinlar, mardlik va oliyjanoblik namunasini kursatar, zulm va xaksizlikka karshi kurashadilar.

Futuvvat haqida arab va fors tillarida yozilgan asarlar bir talay bulib, ushbu risolalarda juvonmardning rasm-rusumlari, odobi xususida fikrlar keltiriladi.

Xusayin Voiz Koshifiy kalamiga mansub bulgan «Futuvvatnomai sultoniy» nomli risolasi bu ilmning kup tomonlarini kamrab olgani bilan ajralib turadi. U uz asarida

futuvvatni tarikatning bir bo'lagi deb karaydi. Futuvvat asoslari va tasavvuf goyalari bir-biriga muvofik keladi. Inson axlokini poklash, mexru-shavkat, ximmat va mardlik kursatish haqida batafsil gapiradi. Bu ilmning mavzusi inson ruhi tadkiki va axlok martabalarini bayon kiladi, risolada barcha masalalar savol javob tarikasida beriladi.

Xusayin Voiz Koshifiy «Axlokiy Muxsiniy» asari axlokshunoslik muammolarini fan sifatida tan olib, uning vazifalarini belgilab beradi.

Adib ushbu asarida axlokiy goyalar, fikrlarni uktirishi bilan emas balki xikmat va falsafa asosida mushoxada yuritadi, jamiyatni, odamlarni taxlil etadi. Insonga xos bulgan umumiy xususiyat va fazilatlarni, ojizlik va uluglik sifatlarini ochib beradi.

Koshifiyning har bir asari olam-olam ma'noga ega xazinadir. Asosan insonning saxiyligi, ezgu xulk-atvori, zoxiran va botinan poklik, mexr-okibat va muruvvat kursatish kabi sifatlarni uzida mujassamlashtirgan adibning insoniyat halbida hamisha fozil kishi bulib kolishi mukarrardir.